

Willem V, erfstadhouder in de Republiek der Zeven Provinciën (1748-1806). Schilderij B.S. Boloney, 1788.

□ COLLECTIE MUSEUM FLEHITE, AMERSFOORT

Vanaf oktober 1794 werden overal in de provincie jongemannen geworven om dienst te nemen en te vechten tegen de Fransen. Ze werden goed betaald, kregen een uniform en rukten uit naar de Grebbelinie en de stellingen aan de Lek. Maar voor ze in actie konden komen, was de oorlog al afgelopen. Hoe kwamen deze vrijwilligers van het 'korps landzaten' in de kazernes van Utrecht en Amersfoort terecht?

De jonge Franse republiek had in 1793 de oorlog verklaard aan onze stadhouder Willem V en de Britse koning George III. In de Oostenrijkse Nederlanden (het huidige België) verzamelde zich een groot coalitieleger van Britten, Hessen, Hannoverse, Pruisen, Oostenrijkers en Staatse solda-

ten van onze Republiek. Even leek het erop dat onze steden snel veroverd zouden worden: op 27 februari 1793 stonden de Fransen al in Breda. Maar ze werden teruggedreven en pas in de zomer van 1794 bedreigden ze de grenzen van de Republiek opnieuw. Kort nadat ze Staats-Brabant waren binnengetrokken, presenteerde stadhouder Willem V in de Staten-Generaal zijn plan om de oorlog te keren: het 'korps landzaten'. Hierin moesten jongemannen uit de Republiek onder andere de artillerie ondersteunen en een bijdrage leveren aan een overwinning van de geallieerden op de Fransen. De landzaten hoefden alleen te dienen op het grondgebied van de provincie waarin ze zijn geworven en niet in het veld.

Op 4 augustus lichtte de stadhouder het voorstel toe in de vergadering van de Staten-Generaal. Deze riepen onmiddellijk de gewestelijke besturen op het voorstel te steunen en tot uitvoering te brengen. Ook de Staten van Utrecht waren enthousiast

Het korps Landzaten voor Utrecht en Oranje

over het plan van de stadhouder. Dat was enkele jaren eerder wel anders. In de patriotentijd, van 1781 tot 1787, was de provincie scherp verdeeld voor en tegen de stadhouder. Maar na de zuiveringen van revolutionaire patriotten in 1787 was het bestuur weer stevig Orangistisch en de complimenten over de voortvarendheid van Zijne Hoogheid de Erfstadhouder waren dan ook groot. De Staten verklaarden op 13 augustus dat zij bij de werving van de landzaten alles zouden doen wat 'tot verdediging van het Vaderland kan contribueeren en geoordeeld zou kunnen worden van nut en dienst te wezen'.

Plan tot wapening

Er ging wat tijd overheen tot Utrecht echt een korps landzaten kon oprichten, bestaande uit twee compagnieën van elk 150 mannen. Het is een voorbeeld van de langzame besluitvorming in de Republiek, waar defensiezaken weliswaar centraal werden voorgesteld, maar de uitvoering in elke provincie moest worden gewikt en gewogen. Op 3 oktober 1794 publiceerden de Staten van Utrecht het plan om twee compagnieën landzaten artilleristen op te richten. Iedere man die tekende, zou moeten dienen tot eind 1795, als de oorlog zolang duurde. Het plan bestond uit de volgende punten:

- 1 Iedere man zou bij tekening vier dukaten ontvangen en als hij zijn tijd tot eind 1795 uitdiende, nog vier. Als gage kreeg de landzaat f 3,- per week.
- 2 Hij zou een uniform van de Staat ontvangen: een blauwe buis met gekleurde kraag en opslagen (manchetten) met daarop het wapen van de provincie Utrecht. Verder een blauw vest en broek,

Publicatie Staten van Utrecht van Plan van Wapening Landzaaten.

□ FOTO AUTEUR | HET UTRECHTS ARCHIEF, RESOLUTIES VAN DE GEDEPUTEERDE STATEN

alles van lakense (wollen) stof. Hij kreeg ook een zwarte das en een hoed met een pluim. Alles zou van inlandse stof worden gemaakt, voor zover mogelijk.

- 3 Iedere landzaat zou een ransel krijgen met daarin twee hemden, een paar wollen sokken en twee schoenen. Hij zou worden bewapend met een geweer en een patroentas, waarin hij zijn patronen (kruit en kogels) kon opbergen.
- 4 Als hij gewond raakte of ziek werd, zou hij net als andere militairen op kosten van de Staat worden verpleegd in het militair hospitaal.
- 5 Mocht de landzaat sneuvelen, dan zouden zijn weduwe en/of wezen toch de vier dukaten ontvangen die hem waren beloofd bij het einde van zijn diensttijd.

Het 'plan tot wapening van het korps landzaten' werd verstuurd aan alle besturen van Utrechtse steden en dorpen. Ook alle pre-

dikanten ontvingen het plan om het vanaf de kansel te verkondigen. Het benodigde geld voor de compagnieën werd voor een belangrijk deel onder de bevolking verzameld: iedere inwoner van de provincie Utrecht werd opgeroepen een vrijwillige gift te doen om de twee compagnieën landzaten te financieren. Overal werden commissies ingesteld om de bijdragen te verzamelen en de gulle gevers te noteren op een lijst. In de dorpen was de inzameling vanzelfsprekend de verantwoordelijkheid van schout en schepenen. In Achttienhoven haalden zij ruim f 95,- op. Maar zo gemakkelijk ging het niet overal: in Doorn zaten de schout en schepenen dagenlang voor niets in het gerechtshuis met de intekenlijst. Ze

besloten dan maar zelf te collecteren en dat leverde alsnog f 54,- op. In de stad Utrecht bleek het animo voor de vrijwillige gift ook niet zo groot en overlegden de raden of ze niet zelf het goede voorbeeld zouden moeten geven en een bijdrage leveren. Maar van actie hierop is niets bekend.

Moeizame werving

De werving van de landzaten ging van start in de hele provincie. In publicaties uit die tijd verscheen de melding dat er veel mannen geworven werden, maar in werkelijkheid was het animo niet zo groot als gehoopt. Op 10 november bespraken de Staten dat er iets moet gebeuren om de twee compagnieën van elk 150 mannen bij elkaar te krijgen. Vooral in de kleinere steden bleef de inschrijving achter. In de stad Utrecht leken de wervingsofficieren zelfs nog niet actief, want de Staten overwogen of ze ook onder de stadsbevolking zouden moeten werven, maar besloten alleen dat de wervers f 1,50 zouden ontvangen voor elke man die tekende.

Helaas zijn er weinig gegevens overgeleverd over degenen die werkelijk dienst namen. Twee Amersfoorters in het korps landzaten kennen we bij naam. Jan Hendriksz van den Bosch was als stille wacht in dienst van de stad en kreeg een jaar vrijstelling om te dienen in het nieuwe korps. Zijn werk werd waargenomen door de andere stille wacht. Gerrit Hulzebosch, tamboer in één van de Amersfoortse schutterijen, nam ook dienst en werd vervangen door A. van Danswijk.

Even leek het erop dat er eigen initiatieven ontstonden om korpsen te werven. De heer van Nijenrode organiseerde in de kerk van Breukelen een bijeenkomst om in te tekenen. Hevig verontwaardigd riepen de Staten van Utrecht schout De Jong van Breuke-

Kleding der landzaten, 1794. Aquarel.

□ COLLECTIE LEGERMUSEUM

len op om hiertegen op te treden. Het bleek echter een misverstand. De heer van Nijenrode wilde slechts een bijeenkomst om een vrijwillige gift te propageren. Hij had niet beseft dat dit rumoer zou veroorzaken en gelaste de manifestatie helemaal af.

Kapiteins Mock en Penning

Op 31 oktober verscheen in de Statenvergadering luitenant Gabriël Mock. Hij was aangesteld als één van de twee commandanten over de Utrechtse landzaten voor de artillerie. Dat was voor hem bekend terrein. In 1785 ontving hij al zijn aanstelling

als onderluitenant bij dit wapenonderdeel en sinds februari 1794 was hij eerste luitenant bij de net opgerichte rijdende artillerie. Het commandement of kapiteinschap van een compagnie artilleristen was voor hem dus een promotie. Hij kreeg opdracht alvast het plan voor de werving van de landzaten te beoordelen in afwachting van de komst van de tweede commandant in de provincie Utrecht, luitenant Cornelis Philip-pus Penning. Ook Penning was een ervaren

DE K O O P M A N I N L A N D Z A A T E N .

artillerist. Beide officieren kenden elkaar waarschijnlijk nog uit de tijd dat zij dienden als onderluitenant in hetzelfde bataljon, onder kapitein Paravicini di Capelli.

Op 1 november 1794 was ook Penning gearriveerd en legden de beide nieuwbenoemde kapiteins de eed af aan de provincie Utrecht. Penning voerde vanaf dat moment het bevel over de Amersfoortse eerste compagnie landzaten. Mock werd in de stad Utrecht kapitein van de tweede compagnie. Daar huurde hij ook een huis. De kapiteins ontvingen alvast f 500,- als voorschot op hun gage en de onkosten die ze moesten maken voor hun compagnieën. Want die waren aanzienlijk: er moesten hemden worden gekocht, schoenen, lakens, kousen. Zowel Mock als Penning declareerden hun onkosten netjes bij de Staten. De Amersfoortse compagnie werd ook betaald uit de Amersfoortse middelen: op 23 december ontving kapitein Penning f 2.000,- voor de uitgaven.

Waar blijft de oorlog?

Maar echte oorlogsactiviteit voor de landzaten bleef uit. In Brabant werd hard gevochten door de Britten en Hessen, maar zoals afgesproken mochten de Utrechtse landzaten niet buiten de eigen provinciegrens ingezet worden. Ze waren daarom vooral druk met hun oefening en instructie. Op 2 december verzocht kapitein Mock om een kanon, planken en gereedschap om te exerceren met zijn mannen en dat kreeg hij geleverd door de beheerder van de magazijnen. Op 28 december 1794 vond dan toch de eerste inzet van de landzaten in Utrecht plaats. De Fransen waren een dag eerder de Maas overgestoken bij 's-Hertogenbosch en opgetrokken tot Zaltbommel, aan de Waal. Generaal Hoeufft van Ooijen, bevel-

hebber van het Staatse leger in Utrecht, versterkte daarop de artillerie aan de Lek. De Statenvergadering ontbood Kapitein Mock en ondervroeg hem over de paraatheid van zijn landzaten. Vervolgens werd hij met enkele officieren van de rijdende artillerie, 10 kanonniers en 40 landzaten naar Vreeswijk gestuurd. Maar ook na het vertrek naar Vreeswijk kregen de Utrechtse landzaten geen gevechtservaring. Daar verschenen nog geen Fransen en er werd geen schot gelost.

De landzaten uit andere provincies verging het wel anders. In Geertruidenberg, Heusden, Gorinchem en Leerdam kregen zij het zwaar te verduren in december en januari. De Fransen rukten steeds verder op naar het noorden. Ook de Britse en Hessische hulptroepen moesten steeds verder terugtrekken voor de Franse overmacht. Maar de provincie hoefde niet teleurgesteld te zijn dat de landzaten geen gevecht hoefden te leveren. De korpsen die elders in actie kwamen, bestonden veelal uit man-

De Koozman in landzaten, één van de spotprenten over de vrijwilligers van het korps landzaten. Ets, 1795.

□ COLLECTIE RIJKSMUSEUM

nen die normaal gesproken niet goedgekeurd zouden zijn voor de dienst. Sommige landzaten werden verdacht van spionage voor de Fransen of de Hollandse patriotten die met hen mee vchten. Er waren zelfs gevallen waarbij de landzaat tekende in de ene provincie, vervolgens deserteerde en in een andere provincie opnieuw tekende om tweemaal de tekenpremie te ontvangen. Ze werden alom belachelijk gemaakt in spotprenten en spotliedjes.

Magere compagnieën

Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken van 1794 bericht dat de 'werving van Landzaaten tot Artilleristen in deze Provincie ook zeer veel toeloop heeft'. Maar zoals gezegd trok kapitein Mock eind december met slechts 40 landzaten naar Vreeswijk. Een complete lijst van de troepensterkte in decem-

*Willem weest maar wel te Vrei!
Drink maar een Slok, met Mosfel-Kaatje.*

ber meldt dat Utrecht 70 landzaten binnen de kazernes telde. Wellicht nam Mock dus slechts een deel van zijn compagnie mee naar Vreeswijk. Kapitein Penning van de eerste compagnie in Amersfoort had waarschijnlijk meer mannen onder zich, maar ook in zijn compagnie was er geen sprake van de beoogde 150. Op 8 januari 1795 werd in Amersfoort een lijst opgesteld van de aanwezige militairen in de stad. Die begon langzaam uit te puilen: honderden Britse en Duitse soldaten marcheerden vanaf de Lek via de stad naar het noorden, weg van de steeds verder oprukkende Fransen. Op de lijst staat tussen de Britse eenheden en de honderden zieken die in Amersfoort verbleven, een mager groepje van 80 landzaten. Zij werden vooral ingezet bij de verdediging van de Grebbelinie. Ook landelijk bleef

de opkomst overigens achter. De prins wilde aanvankelijk vele duizenden landzaten werven. Maar zelfs in Holland, dat qua bevolking voor de meeste mannen moest zorgen, was slechts sprake van twee bataljons infanterie en een korps artilleristen, wat zeker niet meer dan 1.500 landzaten zullen zijn geweest. Een groot deel van de bevolking was de stadhouder en zijn oorlog zat en juichte in gedachte al bij de komst van de Fransen.

Einde van de oorlog

Voor de compagnieën Utrechtse landzaten goed en wel in actie konden komen, was de oorlog al afgelopen. Op 15 januari 1795 capituleerde de provincie Utrecht zonder dat er een schot was gelost. Kapitein Mock vertrok dezelfde dag met zijn landzaten uit

Spotprent op het vertrek van stadhouder Willem V op 18 januari 1795. Oranjevoorvechtster Kaat Mosfel biedt hem een Oranjebitter aan en een landzaat smeekt hem te blijven.

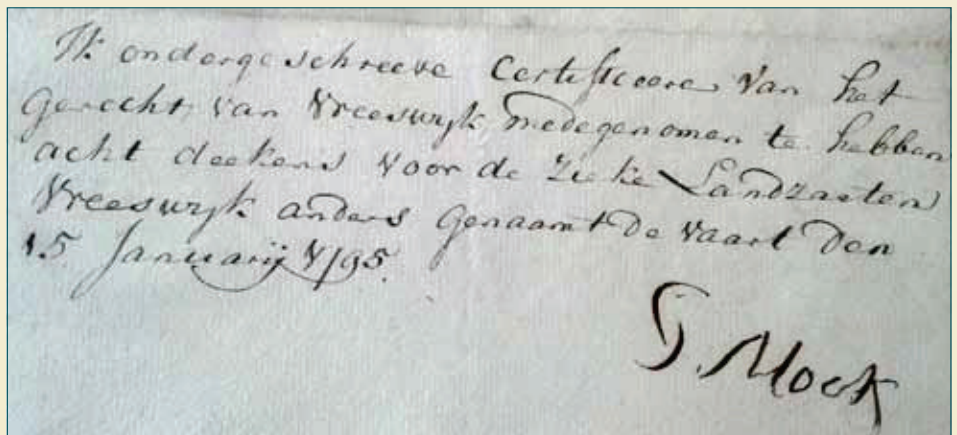
□ COLLECTIE RIJKSMUSEUM

Vreeswijk. Er waren zieken, voor wie hij acht dekens uit het dorp meenam. De Fransen trokken de Lek over, bezetten de Utrechtse steden en trokken verder naar Holland: de Bataafse Republiek werd uitgeroepen. Op 18 januari vluchtte stadhouder Willem V met zijn gezin vanuit Scheveningen op een boot naar Londen.

De landzaten werden net als andere militairen ontwapend. In Amersfoort werden 62 sabels van de manschappen verzameld. De trommels en wapens van de tweede compagnie van Mock lagen in Utrecht en Den

Haag en ook die werden ingenomen. In februari leverden Mock en Penning al hun papieren in bij de nieuwe bestuurders van de provincie Utrecht. Ze kregen allebei de openstaande declaraties nog netjes uitgekeerd. De landzaten kregen een maand gage of salaris mee, maar niet de beloofde vier dukaten van het einde van hun diensttijd.

De beide kapiteins gingen vervolgens elk hun eigen weg. Cornelis Penning verdween uit de archieven. Pas jaren later komen we hem weer tegen als burger in Delft, waar hij in 1833 overleed. Heel anders verliep het met Gabriël Mock. Met ruim 800 andere officieren ontvluchtte hij de Bataafse Republiek en sloot zich aan bij het nieuw opgerichte leger onder Prins Frederik, de jongste zoon van de stadhouder. Dat verzamelde zich in Osnabrück en Embden, met als doel van daaruit een tegenrevolutie te bewerkstelligen. Helaas was dit zogenaamde 'Rassemblement van Osnabrück' geen lang leven beschoren. In december 1795 hief prins Frederik zijn kleine leger op en moesten de officieren en manschappen hun eigen weg zoeken. Mock was toen waarschijnlijk al diep doorgedrongen in de kringen rond de Oranje-stadhouder. In 1798 trouwde hij in Versmold in Westfalen met Isabelle Pestors, de zus van de Orangistische Willem-Nicolaas Pestors, luitenant-stadhouder en jarenlang de machtigste man van de provincie Utrecht. Gedurende de hele Bataafse Republiek bleef het echtpaar waarschijnlijk in de Duitse staten rondzwerven, waar ook hun kinderen werden geboren. Pas met het herstel van Oranje als koningshuis, keerde Gabriël Mock terug. In 1822 werd hij in de adelstand verheven. Vrijwel niemand zal hem toen nog hebben gekend als de kapitein van de tweede compagnie landzaten van de provincie Utrecht.

Verklaring ondertekend door Gabriël Mock bij vertrek van zijn compagnie uit Vreeswijk.

□ FOTO AUTEUR | HET UTRECHTS ARCHIEF, DORPSBESTUUR VREESWIJK.

Archieven

Archief Eemland, Stadsarchief Amersfoort, Resoluties Stadsbestuur, inv. nr. 79.

Het Utrechts Archief (HUA), Staten van Utrecht, Resoluties Gedeputeerde Staten, inv. nrs. 191-193.

HUA, Staten van Utrecht, Resoluties Gedeputeerden van de Utrechtse representanten, inv. nr. 1075-3.

HUA, Dorpsbestuur Vreeswijk, inv. nr. 539 en 540.

Literatuur

Bas, F. de, *Prins Frederik der Nederlanden en zijn tijd* (Schiedam 1887).

Centraal Bureau voor de Genealogie, *Nederland's Adelsboek* 88 (1999) 404.

Jaarboek Oud-Utrecht: Wisseling van de wacht? Stichtse bestuurders in een roerige eeuw. (Utrecht 2011).

Naamregister der Heeren Militaire Officieren, delen 1790-1794 (Leiden).

Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken 29 (Amsterdam 1794).

Sabron, F.H.A., *De oorlog van 1794-95 op het grondgebied van de Republiek der Verenigde Nederlanden*, deel I en II (Breda 1892/1893).

Uppelschoten, R., 'Het Kromme Rijngebied in de oorlog van 1794-1795', in: C.A. van Burik e.a. (red), in: *Het Kromme Rijngebied* 47 (2013) nr.1, 4-27.